

Н. М. Карікова

Харківський національний економічний університет

**Мовознавчий вплив нормалізаторів 20-х рр. ХХ ст.
на мову красного письменства:
дієприкметникові пасивні конструкції
у ранніх прозових творах Б. Антоненка-Давидовича**

Карікова Н. М. Мовознавчий вплив нормалізаторів 20-х рр. ХХ ст. на мову красного письменства: дієприкметникові пасивні конструкції у ранніх прозових творах Б. Антоненка-Давидовича. Стаття присвячена розглядові питання про вплив рекомендацій мовознавців 20-х років ХХ століття на мову тогочасного красного письменства, зокрема на вживання Б. Антоненком-Давидовичем дієприкметникових пасивних конструкцій.

Ключові слова: літературна норма, мовознавці 20-х рр. ХХ ст., дієприкметникові пасивні конструкції, Б. Антоненко-Давидович.

Карикова Н. Н. Влияние нормализаторов 20-х гг. ХХ ст. на язык художественной литературы: причастные пассивные конструкции в ранних произведениях Б. Антоненко-Давидовича. Статья посвящена рассмотрению вопроса о влиянии рекомендаций лингвистов 20-х годов ХХ века на язык художественной литературы того времени, в частности на использование причастных пассивных конструкций Б. Антоненко-Давидовичем.

Ключевые слова: литературная норма, лингвисты 20-х гг. ХХ ст., причастные пассивные конструкции, Б. Антоненко-Давидович.

Karikova N. Linguistic influence by the normalizers of the 1920s in the language of literary fiction: participial passive constructions in the early prose texts of B. Antonenko-Davydovych. The paper deals with the issue of how the recommendations by the linguists of the 1920s were influencing the language of the literary fiction, with the main focus on the use of participial passive constructions by B. Antonenko-Davydovych.

Key words: standard language, linguists of the 1920s, participial passive constructions, B. Antonenko-Davidovich.

20-ті роки ХХ ст. сучасні лінгвісти називають періодом «мовно-культурного ренесансу» в Україні [20:23]. Інша назва того періоду — «доба українізації», що її пов'язують із розвитком української культури, складовою частиною якої є культура «насамперед української мови» [26:134]. За словами М. Сулими, головною ознакою «культурної мови» є літературна норма [26:134]. Саме її прагнуло виробити українське мовознавство двадцятих років минулого століття, що відображають навіть назви тогочасних наукових статей, якот: «Проблеми розвитку нашої літературної мови» [7]; «Проблема культури українського слова» [12]; «Літературна норма в українській синтаксисі» [25]; «Стабілізація української мови» [13]; «Проблема літературної норми в українській мові» [26]; «Дещо про нормативно-мовну справу» [24]; «Регулятори й дисонатори української літературної мови» [27] та ін. 1927 року М. Гладкий писав: «...коли перш за укр. широкими масами стало завдання на-

гнати загублений час та надолужити століття неволі й занепаду національної культури ... ці маси опинилися перед **проблемою культурної української мови**, бо їм потрібна була тепер розвинена своя мова не тільки для хатнього вжитку, але й для цілого многогранного державного життя, для науки, преси, установ, для вищої школи, для політичних промов, для фабрик і заводів, навіть для війська й торгівлі» (виділення наше — Н. К.) [9:28].

Загальноновизнаним є той факт, що завдяки плідній праці мовознавців 20-х років, до яких зараховуємо таких знаних лінгвістів, як А. Кримський, І. Огієнко, Є. Тимченко, О. Синявський, О. Курило, В. Ганцов, М. Сулима, В. Сімович та ін., чи не «вперше за свою історію українську мову нормалізовано, вперше нормалізація відбулася на наукових підставах» [30:112].

Показово, що майже всі тогочасні мовознавці писали про неабиякий вплив красного письменства на усталення, впровадження та

засвоєння широким загалом уже вироблених норм літературної мови. Непоодинокими були спеціальні праці, присвячені аналізу мови письменників, чия активна творча діяльність припала якраз на 1920-ті — поч. 1930-х рр. Серед критичних праць мовознавців вирізнялися розвідки О. Курило «Паралельні форми в українській мові, їх значіння для стилю» (1923 р.) та М. Сулими «Фразеологія Миколи Хвильового» (1925 р.), «Грохи про мову «Плуга» (1927 р.). Помітним явищем стала ґрунтовна праця М. Гладкого «Мова сучасного українського письменства» (уперше надрукована в часописі «Життя й Революція» за 1928–1929 рр.; окремим виданням ця праця вийшла 1930 р.), де автор проаналізував твори майже п'ятдесяти письменників тієї доби (назвімо хоча б декількох із них: Б. Антоненко-Давидович, Д. Бузько, А. Головка, О. Досвітній, Г. Епик, М. Івченко, О. Копиленко, Г. Косинка, А. Любченко, П. Панч, С. Пилипенко, В. Підмогильний, Ю. Смолич, М. Хвильовий, Ю. Шовкопляс та ін.).

Мовознавці двадцятих років дорікали письменникам не стільки за незнання рідної мови, скільки за їх повну байдужість, а іноді навіть і «ворожість до літературної норми» [див. 26:135]. Ось яку загальну характеристику надавав М. Гладкий представникам красного письменства: «...сучасні наші письменники здебільша не працюють систематично над своєю мовою, а здаються на свої мовні інстинкти... [вони] лінуються перегорнути кілька сторінок наших словників, волюючи пасивно переймати все те, що пливе мимо» [10:155–156].

Критикуючи ту чи ту «непоправну» мовну форму, нормалізатори 20-х років, як правило, подавали традиційний, або зразковий варіант, обґрунтовуючи його не тільки теоретичним матеріалом, а й ілюстраціями з живої, або народної мови та мови класиків. Таким чином вироблялися цінні й корисні мовні поради та рекомендації, які мали суттєвий вплив на подальший розвиток української літературної мови.

Мета розвідки — виявити, чи позначився вплив мовознавчих рекомендацій нормалізаторів 20-х років на авторській мові Б. Антоненка-Давидовича, зокрема на вживанні ним дієприкметникових пасивних конструкцій. До таких зараховуємо речення з пасивними дієприкметниками на *-ний*, *-тий* у присудку, а також безособові на *-но*, *-то*. Актуальність розвідки вбачаємо в тому, що заторкнуті в ній питання стосуються перш за все історії української літературної мови, ґрунтовне вивчення якої, безумовно, допомагає нам, сучасним до-

слідникам, краще розуміти ті процеси, які в ній відбуваються сьогодні. Зауважмо, що досліджень, присвячених впливу мовознавців двадцятих років минулого століття на мову тогочасного красного письменства, у сучасній лінгвістиці обмаль [див. 14;15].

Згідно з порадами науковців (Є. Тимченко, М. Левицький, О. Курило (у ранніх працях), М. Гладкий, В. Сімович та ін.) для української мови є характерним уживання при пасивних дієприкметниках на позначення дійової особи конструкції з родовим відмінком у поєднанні з прийменником *від*, як-от: «*Твоя королева зіпсована від ідної чарівниці; Від людей ти мені надана*» [див. 29:222].

У своїй праці «Паки й паки» (1920 р.) М. Левицький застерігав проти «зловживання страждальною формою дієслів», що «дуже псує, обмосковлює нашу мову»: «У нас дієва особа не може стояти в орудному відмінку, а конче мусить бути в іменному», отже, замість *Мною було сказано; закон, вироблений міністром; книжка, написана автором* і т. ін., потрібно говорити й писати: *Я сказав; закон, що його виробив міністр; книжка, що написав автор* та ін. [19:53].

1923 року О. Курило висловила аналогічну думку: «... замість «*Книжка написана автором*», краще: «*Книжку написав автор*». Де немає дієвої особи, здебільшого краще висловлюватися неособовими пасивними зворотами з дієприслівниками на *-но*, *-то*. ... Українські бо дієприкметники на *-ний*, *-тий* мають здебільшого функцію атрибута, рідше присудкового ймення» [17:23]. 1925 р. дослідниця підтвердила свою позицію щодо неможливості вживання в реченнях із пасивними дієприкметниками на *-ний*, *-тий* «інструменталія [тобто орудного відмінка] дієвої особи», через те, що «така конструкція невластива українській мові» [див. 18:43].

Чи додержувалися цих рекомендацій тогочасні письменники? Як зауважував 1929 року М. Гладкий, «тут у сучасній письменницькій мові зовсім погано» [11:132]. Такі «невластиві народній мові» пасивні звороти з орудним дійової особи, як-от: «*Лад встановлений самим богом*» (П. Лісовий) або «*Проклятий старим паном*» (В. Ярошенко), «вельми розповсюдились у нашій газетній мові, а через неї і в мові сучасних письменників» [11:132].

Аналіз ранніх прозових текстів Б. Антоненка-Давидовича дозволяє стверджувати, що автор уживав цілком зразкові конструкції з пасивними дієприкметниками на *-ний*, *-тий*. Проілюструймо це відповідними прикладами: «*На люстрі лежав скаюрчений, мов*

грамота, **переписаний рукою** Коськіна пролог» [1:87]; «Гаснув на кафельній печі **поставлений щедрою рукою** каганець — «каптілка» ...» [1:122]; «...всередині, як-раз під портретом Луначарського, папірець чітко **написаний**» [1:128]; «Рубони [вугілля] — і воно групами, брилами, порохом полетить від тебе на десятки метрів униз на риштаки, **знеможене твоїми руками**» [2:19] та ін. Щоправда, знайдено декілька речень і з «непоправними» формами, як-от: «Біля байраку зупинилась **оточена кіннотою** тачанка ...» [1:45–46]; «**Оперезані юрбою цікавих, флегматичні** воли ліньки рушили» [1:81].

у народній українській фразі не буває (це — закон) орудника діяльника» [28:79]. Аналогічну думку висловлював М. Гладкий («Орудний особи в цих безособових зворотах є просто щось неможливе» [8:63]), а також С. Смеречинський («Дієва особа в орудному відмінку при пасивному присудку ... взагалі, а при присудку в неособовій дієслівній формі минулого часу на *-но*, *-то* в безпідметових конструкціях і потім, українській народній мові не властива» [23:16–17]).

Мовознавчі рекомендації авторитетних лінгвістів щодо зазначеного питання безумовно вплинули на мову Б. Антоненка-Давидовича,

«Запорошені силуети» (1925 р.)	«Синя Волошка» (1930 р.)
«Наостанці було ухвалено одправити молебна з панахидою і запросити соборного настоятеля» [1:74].	«Наостанку ухвалено одправити молебня з панахидою й запросити соборного настоятеля» [4:119].
«Увечері було куплено півтора хунти хліба й облатку сахарину до чаю хворому Колі ...» [1:95].	«Увечері куплено півтора хунти хліба й облатку цукрину до чаю хворому Колі ...» [4:196].
«Малюнки, зайва одежина, мапи й глобуси давно вже було продано» [1:95].	«Малюнки, зайва одежина, мапи й гльобуси давно вже продано» [4:197].
«Через півгодини ... листа було складено» [1:105].	«Через півгодини ... листа складено» [4:137].
«Листа було піднесено разом із відношенням до повітпродкому» [1:105].	«Листа подано разом із завідомленням до повітпродкому» [4:137].
«Резолюцію було ухвалено одногосно й Сердюк мусів підіймати за неї руку також ...» [1:130].	«Резолюцію тоді ухвалено одногосно й Сердюк мусів підіймати за неї руку також ...» [4:149].
«Список було складено» [1:134].	«Список склали» [4:152].

«Серйозну увагу нашим письменникам, — підкреслював М. Гладкий, — треба звернути на властиві тільки українській мові безпідметові звороти з формами дієприкметникового походження на *-но*, *-то*», які «надзвичайно збагачують стилістичні засоби письменника» [11:134]. Є. Тимченко, О. Курило (раннього періоду), М. Сулима, В. Сімович, С. Смеречинський, М. Новицький та інші мовознавці висловлювалися проти вживання в таких конструкціях орудного «діяча». Так, 1920 року О. Курило писала: «Такі особові пасивні звороти [на кшталт *Головну увагу було звернуто мною* або *Це вже подано ним до відома*] (тобто такі, що в них є дієва особа), що ними так рясніє російська літературна мова, неприродні для української мови», — і далі: «українська мова дуже любить пасивні звороти, але неособові, такі, що в них немає дієвої особи» [16:17].

В. Сімович називав вислови на кшталт *Мною написано книжку «барбаризмами»* [21:282–283], бо, за словами науковця, «ні народня складня, ні давніщі народні письменники [клясики] не знають» таких конструкцій [22:18]. Як зазначав М. Сулима, «при дієслівних формах-присудках на *-но*, *-то*

адже в його текстах не виявлено жодної «непуричної» безпідметової конструкції на *-но*, *-то*. Автор уживав цілком традиційні, або зразкові форми, що доводять такі приклади: «*Стару скрипку, подругу давнього юнацтва ... три дні тому продано на базарі*» [1:93]; «*Сврея виштовхано на вулицю*» [1:61]; «*В кутку, коло вікна ... поставлено апарата нової системи — «Клопфера»*» [6:14]; «*Нараз артилерії наказано обстріляти австрійську лінію на ближчій дистанції ...*» [5:312]; «*...і як, кінець-кінцем, усе на світі влаштовано просто й приємно*» [3:14]; «*У вагоні накурено, напльовано і люди один на одному*» [3:43]; «*Певно його не помічено, бо він постукав пальцем у шибку й голосно сказав ...*» [3:49]; «*Листа подано разом із завідомленням до повітпродкому*» [3:76] та багато інших.

Про вживання представниками красного письменства допоміжного дієслова *бути* в безособових реченнях із незмінними дієслівними формами на *-но*, *-то* М. Гладкий писав: «Не розуміючи безпідметових зворотів з дієприкметниковими формами на *-но*, *-то*, не відчуваючи в них минулого часу, письменники наші частенько додають до них, за російським взірцем, помічне дієслово «було»...» [11:135].

Вплив мовознавців 20-х років на мововжиток Б. Антоненка-Давидовича, зокрема на вживання ним безособових речень на *-но*, *-то* з допоміжним дієсловом *бути*, стає особливо помітним, навіть очевидним, якщо зіставити однакові тексти прозаїка, надруковані в різних книжках із часовим проміжком у п'ять років. Пропонуймо порівняти такі речення:

Ці зміни пояснюємо впливом рекомендацій мовознавців 20-х років, насамперед О. Курило, яка слідом за В. Сімовичем³, у третьому виданні «Уваг до сучасної української літературної мови» (1925 р.) висловила категорично проти вживання «помічного» слова *бути* в безпідметових реченнях на *-но*, *-то*: «Українській мові невластиві, — як це має місце в російській мові, — звороти з пасивним дієприслівником та з помічними дієсловами *було*, *буде*: по-українськи не можна казати *було зроблено*, *буде зроблено*, а тільки *зроблено*», пояснивши це тим, що «пасивний дієприслівник на *-но*, *-то* вказує тільки на минулість» [18:42]. На увагу заслуговує той факт, що саме третє видання «Уваг ...», перероблене й доповнене, з часом набуло серед тогочасних працівників пера (редакторів, письменників та інших культурних діячів) найбільшої популярності й впливовості.

Отже, досліджений матеріал дозволяє зробити висновок про те, що вплив нормалізаторів 20-х рр. XX ст. безумовно позначився на мові ранніх прозових творів Б. Антоненка-Давидовича, зокрема на вживанні ним дієприкметникових пасивних конструкцій.

---

³ У своїй праці «На теми мови» (1923 р.) В. Сімович зазначив, що такі конструкції, як *п'єсу було написано*, *було внесено поправку*, *головою було обрано хлопця*, *в стіні було пророблено дірку* і т. ін., слід вважати за «неукраїнські, штучно утворені вислови, з якими треба боротися», притому він звернув увагу на те, що «слівце *«було»* це для значіння давноминулого часу, не — минулого» [22:16–17]. На схожій позиції стояв і М. Сулима: «Форми на *-но* й *-то* характеризують лише минулість; отже додаткове до них слівце *"було"* цілком зайве (бо й без *"було"* форма, напр., *"сплюндровано"* означає минулу чинність). А слівце *"буде"* просто недоречне й максимально дике при присудках на *-но* й *-то*» [28:81]. І далі: *"Загубивши нормальне чуття до укр., напр., "написано", наші автори, коли їм треба означити минулість, і додають до того "написано" недоречне "було"; на означення майбутності вживають при "написано" недоречного "буде". А що від конструкцій типу "був вироблений статут, була заснована спілка, буде переведений перепис" і т. інш. дуже відгонить книжною штучністю, то наші автори, намагаючись висловитися ніби по-українському і перебуваючи тимчасом у лабетах російської фрази, дають калічні звороти: "було вироблено статут, буде засновано спілку" [28:81].*

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Запорошені силуети (оповідання) / Б. Антоненко-Давидович. — Х. : ДВУ, 1925. — 256 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Люди й вугілля / Б. Антоненко-Давидович. — Х. : ДВОУ «Український робітник», 1932. — 39 с.
3. Антоненко-Давидович Б. Печатка (оповідання) / Б. Антоненко-Давидович. — Харків ; Київ : ДВУ, 1930. — 88 с.
4. Антоненко-Давидович Б. Синя Волошка (збірка оповідання) / Б. Антоненко-Давидович. — Вид-ня друге. — Харків ; Київ : Книгоспілка, 1930. — 200 с.
5. Антоненко-Давидович Б. Смерть / Б. Антоненко-Давидович. — ДВУ, 1928. — 321 с.
6. Антоненко-Давидович Б. Тук-тук ... / Б. Антоненко-Давидович. — Видавниче Товариство «ЧАС». — Київ, 1926. — 60 с.
7. Ганцов В. Проблеми розвитку нашої літературної мови / В. Ганцов // Життя й революція. — 1925. — № 10. — С. 61—65.
8. Гладкий М. Лексика наших газет / М. Гладкий // Червона преса. — 1927. — № 6. — С. 20—24.
9. Гладкий М. Мова нашої преси (До проблеми культури українського слова) / М. Гладкий // Життя й революція. — 1926. — № 6. — С. 61—68.
10. Гладкий М. Мова сучасного українського письменства / М. Гладкий // Життя й революція. — 1928. — № 12. — С. 131—156.
11. Гладкий М. Мова сучасного українського письменства / М. Гладкий // Життя й революція. — 1929. — № 3. — С. 131—140.
12. Гладкий М. Проблема культури українського слова / М. Гладкий // Життя й революція. — 1927. — № 2. — С. 200—208.
13. Гладкий М. Стабілізація української мови / М. Гладкий // Життя й революція. — 1927. — № 4. — С. 70—78.
14. Карікова Н. М. Відбиття лінгвістичних дискусій 20-х — поч. 30-х рр. ХХ ст. в мові красного письменства (на матеріалі прози С. Пилипенка) / Н. М. Карікова // Наукові записки. — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. — Вип. 96 (1). — С. 183—189. — (Серія : Філологічні науки (мовознавство) : [у 2 ч.]).
15. Карікова Н. М. Відбиття процесу внормування конструкцій із прийменником по в мові ранніх прозових творів Б. Антоненка-Давидовича / Н. М. Карікова // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць] / [за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко]. — Х. : Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2013. — Вип. 35. — С. 83—88.
16. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. — Київ, 1920. — 47 с.
17. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови : 2-ге вид. — Київ, 1923. — 118 с.
18. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови : 3-тє вид. — Київ, 1925. — 248 с.
19. Левицький М. Паки й паки (Про нашу літературну мову) / М. Левицький. — Відень ; Київ : Наша Воля, 1920. — 67 с.
20. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком / Л. Т. Масенко. — К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. — 135 с.
21. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці / В. Сімович. — [2-е вид.]. — К. ; Ляйпціг, 1919. — 584 с.
22. Сімович В. На теми мови / В. Сімович. — Прага; Берлін : Нова Україна, 1924. — 45 с.
23. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою) / С. Смеречинський. — Х. : Радянська школа, 1932. — 283 с.
24. Сулима М. Дещо про нормативно-мовну справу (Вимова, наголос, синтакса) / М. Сулима // Радянська освіта. — 1928. — № 5. — С. 15—19.
25. Сулима М. Літературна норма в українській синтаксі / М. Сулима // Бюлетень Харківського Наукового Товариства № 2. — 1927.
26. Сулима М. Проблема літературної норми в українській мові / М. Сулима // Шлях освіти. — 1928. — № 4. — С. 132—141.
27. Сулима М. Регулятори й дисонатори української літературної мови / М. Сулима // Життя й революція. — 1927. — № 1. — С. 74—78.
28. Сулима М. Українська фраза. Коротенькі начерки / М. Сулима. — Х. : Рух, 1928. — 96 с.

29. Тимченко Е. К. Функции генетива в южно-русской языковой области / Е. К. Тимченко. — Варшава : Типография Варшавского Учебного Округа, 1913. — 278 с.

30. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. — Чернівці: Руга, 1998. — 208 с.